

Kiválasztott népek: miért maradnak fenn egyes népcsoportok?

Miert maradnak fenn egyes népcsoportok és tűnnek el mások? Milyen tényezők segítenek életben tartani az etnikai közösségeket? Milyen mértékben erednek a ma világszerte tapasztalt nemzeti konfliktusok az etnikai fennmaradás feltételeiből?

Aligha kell mondanom, mennyire előtérbe kerültek ezek a kérdések a mai világban. Az utolsó két évtizedben a nemzetiségi érzelmek és mozgalmak felerősödésének lehattünk tanúi, először nyugaton, majd később Kelet-Európában és a volt Szovjetunióban is, Afrika számos állama (Csád, Szudán, Etiópia, Angola és Dél-Afrika) vált áldozatává az etnikai viszálykodásnak. Közél-Keleten és Ázsiában, ha más nem is, az etnikai konfliktusok gyakorisága és intenzitása megnövekedett az utóbbi években: a drúzok, kurdok, azerik, örmények, szikhek, tamilok, tibetiek, ujjurok. Akinézek és morok** autonómiát, ha nem egyenesen függetlenséget követelnek; miközben Indokína, India és Pakisztán, az arabok és az izraeliek nagyobb méretű konfliktusai kevés jelét mutatják az enyhülésnek.

Ezért valamiképp sürgős hogy alaposabban megértsük az etnikai konfliktusok és nacionalista mozgalmak gyökereit, hiszen azok a világ békéjét veszélyeztetik. Könnyebb és kényelmesebb lenne úgy tekinteni ezekre a konfliktusokra, mint a modernizáció, a szekularizáció, a kapitalizmus világméretű elterjedésének megannyi szimptomájára vagy a társadalom általános demokratizálódásának szülési fájdalmaira. Ebből a perspektívából szemlélve – hasonlóképpen a neotradicionalizmushoz, a feminizmushoz és a zöld mozgalmakhoz – az etnikai mozgalmak és a na-

* A London School of Economics and Political Sciences-ben 1991. április 25-én megtartott székfoglaló előadás.

** Akinézek: az Indonéziát alkotó etnikai csoportok egyike; morok: iszlám hitű népcsoport a Fülöp szigeteken.

cionalizmus a technika és a kommunikáció hatványozott fejlődésére, a népességben és a gazdasági hatalomban végbement jelentős váltásokra és a modern világban a társadalmi élet általános bürokratizálódására adott populista és irracionális reakcióknak tűnnek: megannyi kitérő és akadály a történelem nagy menetelésének útjában.¹

Az ezekhez hasonló evolucionista nézetek, hosszan tartó népszerűségük ellenére, mélységesen félrevezetők, sőt veszélyesek. Sok általam említett mozgalom élvez mind nagyobb támogatást, gyakran a demokratikus államok művelt osztályainak soraiból. Valamennyi a modern társadalom mélyéből fakadó vágyaira és szükségleteire ad választ. Erejüket mindenekelőtt azokból az alapvető nemzetiségi, nemi, vallási és regionális eltérésekből merítik, amelyeket gyakran csak felerősítenek a modern gazdasági és politikai folyamatok.

Ezúttal a modern etnikai konfliktusok néhány olyan alapfeltételére fogok összpontosítani, amelyeket véleményem szerint a hosszú távú etnikai fennmaradás különböző sémáira lehet visszavezetni. Az etnikumok fennmaradásának tanulmányozása egyenként és együttesen is sok tudós számára adhat életre szóló munkát. E hatalmas területnek itt csak néhány kulcskérdését érinthetem, főleg Európából és a Közel-Keletről vett példákkal.

Az etnikumok fennmaradásának tanulmányozása

Az „etnikai” és „eticitás” fogalmáról beható vitákat folytattak és számtalan módon használják őket. Saját céljaimat – az etnikai fennmaradás tanulmányozását – tekintve az etnicitás és etnikai identitás két szintjét kell megkülönböztetni: az egyéni és a kollektívét. *A hosszú távú etnikai fennmaradás* szempontjából az egyéni érzelmek és attitűdök fontosak ugyan, mégis másodrendűek. A súlypont itt inkább az etnikai közösségek társadalmi és kulturális sajátosságaira helyeződik, azaz olyan kollektív kulturális egységekre, melyek közös ősökre, közös emlékezetre és jelképekre hivatkoznak, alkossanak akár többséget, akár kisebbséget az adott államban.

Ugyanezen ok miatt figyelmünket nem korlátozhatjuk az egyén szintjén jelentkező etnikai lemorzsolódás arányaira vagy a modern *bevándor-*

ló társadalmakban ható etnikai asszimiláció vagy ellenállás folyamataira, ahogy azt a szakirodalom jórésze sugallja. A fennmaradást és változást az összes etnikai közösségben – vagy *etnikumban* – *hosszú távon* kell szemügyre vennünk – az Annales-kör *longue durée*-vel jelölt fogalmának megfelelően –, valamint többfajta társadalomban, premodernben és modernben egyaránt. Én mindenesetre így szándékozom e helyt megközelíteni az etnikai fennmaradás jelenségét.²

Az effajta tanulmányhoz szükség van az értelmezés tárgyának kezdeti munkadefiníciójára. Az „etnikai” terminust általában inkább *kulturális*, mint biológiai sajátosságokra vonatkoztatják, annak ellenére, hogy újabban megnőtt az érdeklődés a vérségi alapú kiválasztódás és a genetikai öröklődés iránt az etnikai szolidaritás jelenségének magyarázata kapcsán (Van den Berghe, 1978; 1979). Akárhogy is van, az egyének a családnál nagyobb kulturális egységekkel azonosulnak, ha etnikai közösségekhez tartoznak és azokkal érznek szolidaritást. A családmetafora azonban megőrzi jelentőségét. Amikor az emberek *etnikumokkal* azonosulnak, egy fiktív „szupercsalád”-dal érznek tágabb rokonságot, amely térben szétterjed, időben pedig nemzedékeken át húzódik (Horowitz, 1985: 2. fejezet).

Az etnikumok rendelkeznek közös szabályokkal, valamint közös jelképekkel és mítoszokkal is, melyek egy állítólagos közös őstől való leszármazásról szólnak. Ezek a szabályok, jelképek és mítoszok, valamint a közös múltbeli tapasztalatokhoz társított, bár szelektív történelmi emlékezet képezik a kollektív kulturális identitások fő sajátosságait a legtöbb társadalomban; és ezek különböztetik meg az *etnikait* az embercsoportok és társadalmi kötelékek más típusaitól. Az etnikai közösség tagjai az odatarozás révén egy hatalmas kiterjedésű „családban” érzhetik magukat, amely egyetlen többnyire hős és dicsőséges őstől származtatja magát.³

Az etnikumot azonban nemcsak a történelmi emlékezet, szabályok és eredetmítoszok határozzák meg, hanem egy történelmi terület vagy „haza” birtoklása vagy elvesztése is. Nemzedékeken keresztül azonosították a közösséget egy adott történelmi térrel és a területet egy adott kulturális közösséggel. A haza nem feltétlenül a közösség bölcsője, viszont biztosítania kell a mozgásteret, a „táptalajt” a haza „teremtő géniusza” számára történelmének valamely (lehetőleg távoli) korszakában. A zsidók a mezopotámiai Ur és Harran városára vezették vissza eredetüket, de Kánaán földjén eszméltek magukra. A törökök a közép-ázsiai sztyeppék Oguz kánjától származtatták elődeiket, de kultúrájuk Anatóliában és Irán északnyugati részén virágzott a szeldzsukok 11. századi hódítását követően (B. Lewis, 1968: 10. fejezet; Kushner, 1976).

Ezek után úgy határozhatjuk meg az etnikai közösséget vagy *etnikumot*, mint *saját hazára jogot formáló és közös eredetmítosszal, történelmi emlékezettel és saját kultúrával rendelkező, egyedi elnevezésű embercsoportot*. Azt is el kell várnunk továbbá egy etnikai közösségtől vagy annak csoportjaitól, hogy még abban az esetben is szolidaritást érezzenek a tagok egymás iránt, ha csak a városi osztályokat hatja át az adott etnikumra jellemző kultúra.⁴

Az „etnikai fennmaradás” viszont az etnikai közösségek valamennyi sajátosságának: közös név, haza, közös eredetmítoszok és hasonlók generációkon keresztül fennmaradását jelentené. Az etnikai fennmaradás meghatározása meglehetősen szigorú. Ennek alapján nem beszélhetünk olyan közösségek fennmaradásáról, mint a görögöké, kínaiaké és japánoké, csak azért, mert nevüket és hazájukat több mint két évezreden át megőrizték. Ugyanúgy meg kellett volna őrizniük emlékeiket, jelképeiket hagyományait és kultúrájukat is – gyakorlatilag mindent, ami megkülönböztette őket. Mivel a legtöbb társadalom hatalmas időközöket átívelő erőteljes változásokon ment keresztül, ez a kritérium valójában kizárná a legtöbb *etnikumot*, teljesen függetlenül azokról a gyakorlati problémáktól, hogy hogyan szerezzünk elfogadható bizonyítékot a fennmaradásra olyan időszakokban, amelyekről kevés feljegyzés maradt ránk. (Armstrong, 1982; Smith, 1984b).

Éppen ezért az etnikai fennmaradást egy kevésbé szigorú mérce szerint fogom megítélni. Reálisan állíthatjuk etnikai közösségekről azt, hogy korábbi formáikhoz valamiképp hasonló módon maradtak fenn, ha *az egymás utáni nemzedékek folyamatosan azonosulnak bizonyos meglevő emlékekkel, jelképekkel, mítoszokkal és hagyományokkal*. Más szóval, az etnikai fennmaradás nem igényli az illető kultúra érintetlen megtartását; a hazáért sem, amint az örmények és zsidók példája mutatja; még a korábbi vallását sem, ahogy a buddhizmus bevezetése Japánban vagy Irán iszlamizálása érzékelteti, feltéve, hogy az új vallás kegyelettel megőrzi az ősi jelképeket, emlékeket és mítoszokat, vagy legalábbis néhányukat – ahogy az Iránban történt az új perzsa irodalmi reneszánsz idején a 10. és 11. században (Frye, 1966; 6. fejezet; *Cambridge History of Iran*, 1975: IV. 1. 19. fejezetek). Ha összetett probléma is az „etnikai fennmaradás” fogalmi definiálása, még inkább zavarbaejtő annak magyarázata, hogyan és miért maradtak életben bizonyos etnikumok, míg mások felszívódtak vagy feloldódtak. Elméletileg megkísérelhetnénk az etnikai fennmaradás vagy feloldódás feltételeinek és arányainak valamilyen többváltozós elemzését, miközben feltételezzük, hogy pontos adatok állnak rendelkezésünkre. Gyakorlatilag azonban a történelmi bizonyítékok sokszor túl hiányo-

sak, és a szóba jöhető tényezők száma túl nagy ahhoz, hogy e tervet kivitelezjük. Egy etnikum fennmaradásának számos feltétele van, a demográfiai és gazdasági tényezőktől a kulturális és politikai tényekig; míg másfelől kevés jól dokumentált esete létezik az etnikumok hosszú idejű fennmaradásának – ami azt jelenti, hogy nagy idő és energiaráfordítás után is csak korlátozott és bizonytalan eredményeket várhatunk. Lehetséges, hogy le tudjuk írni az etnikai fennmaradás néhány nagyon általános feltételét, például a szervezett hadviselés vagy a vallás hatásait. Ezekhez a felismerésekhez azonban aligha kellene statisztikai eljárások (Armstrong, 1982: 9. fejezel; Smith, 1988).

Lehetséges, hogy ezért bizonyult olyan vonzóknak a történelmi és antropológiai esettanulmányokra építő megközelítés. Az olyan aprólékos tanulmányok, mint Braudelé a francia identitás néhány feltételéről, Richard Frye elemzése az ókori és középkori Perzsiáról, valamint Salo Baron zsidó társadalom- és vallástörténete, felhívják a figyelmünket arra, milyen sok speciális körülmény járult hozzá az etnikai folytonosság fenntartásához vagy megszakításához. Bemutatják azokat az eltérő elemeket is, melyek a *longue durée* során közrejátszottak a francia, perzsa, zsidó vagy bájmilyen nép identitásának kialakulásában (Baron, 1952–76; Frye, 1975; Braudel, 1989).

Kevés ilyen esettanulmány foglalkozik azonban közvetlenül az etnikai fennmaradás kérdéseivel. E kérdéseket az események elbeszéléséből vagy egészen más jelenségekből kell kikövetkeztetni. Egy egyedi eset elemzése, bármennyire tanulságos is, csak az adott esetben szerepet játszó tényezők megnevezését teszi lehetővé, vagy hogy elkülönítsük az etnikai fennmaradás döntő fontosságú elemeit a körülményektől. Csak az etnikai fennmaradás különböző sémáinak bizonyos hipotézisek alapján történő *összehasonlításai* segítségével ragadhatunk meg *néhány* szükséges feltételt azok közül, amelyek megkönnyítik a hosszú távú etnikai fennmaradást. A következő összehasonlítások *egyetlen* ilyen hipotézisen alapulnak.⁵

A kiválasztott nép mítoszai

Érdemes először felidézni azokat a rendkívüli mértékben különböző tényezőket és hipotéziseket, melyekből az etnikai fennmaradás mintáinak összehasonlító elemzése kiindulhat. Leggyakrabban a politikai jellegű-

eket emelik ki: egy közösség autonómiájának fokát, politikai elhatározottságát a fennmaradásra és vezetőinek képességeit. Az elemzés olykor gazdasági és ökológiai változókra fog összpontosítani; bizonyos saját földterület birtoklására, annak elhelyezkedésére, kiterjedésére és népességére, valamint a közösség fenntartásához szükséges különböző anyagi forrásokra, eszközökre és képességekre. Egy másik hipotézisegyüttes pedig az *etnikumokat* mint kommunikációs hálózatokat kezeli és arról igyekszik megbizonyosodni, hogyan kötik össze nemzedékeken keresztül a szokások, a nyelv és más szimbolikus kódok a közösségek tagjait (Deutsch, 1966; Krejci és Velimsky. 1981).

E megközelítések és a belőlük eredő hipotézisek mindegyike értékes hozzájárulást jelenthet az etnikai fennmaradás tanulmányozásához, és további tüzetes összehasonlító vizsgálódásokat érdemel. De ne feledkezünk meg arról sem, hogy hosszú távon fennmaradhatnak és fenn is maradtak népközösségek politikai autonómia, saját ország, sőt közös nyelv nélkül is – ez utóbbira Svájc nyelvi megoszlása figyelmeztet –, habár ez ritka. Ilyen esetekben más társadalmi és pszichológiai tényezők pótolhatják a hiányosságokat.

Éppen ezért több figyelmet kell szentelnünk az etnikai fennmaradás olyan szubjektív elemeinek, mint az etnikumok emlékei, értékei, jelképei, mítoszai és hagyományai. Ennek az az oka, hogy a hosszú távú etnikai fennmaradás elsősorban a kollektív különbözőség és küldetés felfokozott tudatával rendelkező értelmiségiek és mások aktív közreműködésétől függ. Egy etnikai közösség tagjaival nemcsak azt kell éreztetni, hogy egyetlen „szupercsaládot” alkotnak, hanem azt is, hogy történelmi közösségük egyedi, hogy – Max Weber szavaival élve – „pótolhatatlan kultúrértékek” birtokosai, örökségüket meg kell óvni a belső romlástól és a külső befolyástól, és hogy a közösségnek szent kötelessége kultúrértékeit másokra kiterjeszteni. Hogy csak néhányat említsünk, a perzsák, az örmények, a lengyelek, az oroszok, a kínaiak, a koreaiak, a japánok, az amerikaiak, az írek, az angolok és a franciák mind-mind ápolják ezt az egyediség- és küldetésstudatot azáltal, hogy az etnikai értékeket és hagyományokat a messzi eredetről szóló mítoszokkal, szimbólumokkal és a néhai dicső aranykor emlékezetével tartják életben.⁶

Messzebb is mehetünk. A közös eredetről szóló mítoszok és az aranykor emlékezte generációkon át egyesítheti és ösztönözheti egy etnikai közösség tagjait. Ám ami még ennél is fontosabb az etnikai fennmaradás-hoz, az a kiválasztott nép mítoszának ápolása. Azok a közösségek, amelyek képesek voltak ezt a meggyőződést kialakítani és ápolni, sikeresen hosszabbították meg tagjaik sajátos kollektív életét több nemzedéken ke-

resztül. Az az értelmiség által létrehozott és elterjesztett elképzelés, hogy „mi «kiválasztott nép» vagyunk”, döntő fontosságú volt a hosszú távú etnikai fennmaradás biztosításához.

Nem szabad egyenlőségjelet tenni a kiválasztott nép mítosza és a pusztán etnocentrizmus közé. Az etnikai közösségek gyakran tekintették magukat a világegyetem morális középpontjának, és amennyire ez lehetséges volt, igyekeztek mellőzni vagy lenézni a körülöttük levőket. A kiválasztott nép mítosza többet követelt meg. Kiválasztottnak lenni annyi, mint morális kötelezettségek alá kerülni. A kiválasztottság feltétele az, hogy az ember figyelembe vegyen bizonyos erkölcsi, rituális és jogi szabályokat, és csak addig tart míg betartja azokat. A kiválasztottság privilégiuma csak azoknak adatik meg, akiket azzá nyilvánítottak, akiknek az életformája a szent célokat fejezi ki. A kiválasztottságot csak azok élvezhetik, akik teljes mértékben megfelelnek a követelményeknek. E hiedelmek klasszikus kifejeződését az ókori izraelitáknál Mózes II. könyvében találhatjuk meg (19. rész): „Mostan azért ha figyelmesen hallgattuk szavamra és megtartjátok az én szövetségemet, úgy ti lesztek nekem valamennyi nép közt az enyém; mert enyim az egész föld. És lesztek ti nekem papok birodalma és szent nép.” (2 Mózes 19, 5–6; vö. 3 Mózes 7, 6–15 és 10, 12–22).

A szövetséget itt a Mózes II. könyvében részletesen kifejtett erkölcsi, jogi és rituális törvényekre vonatkozik, melyeket az izraelitáknak be kell tartaniuk ahhoz, hogy Isten választott és megváltott népe maradjanak. Csakis e törvények és szertartások megtartásával nyerhet megváltást a közösség és annak tagjai.⁷

A kiválasztottság mítoszai a Közel-Keleten és Európában

Már az ókorban sem a zsidók voltak az egyetlen nép, amelyik a maga „kiválasztott” voltában hitt. Több mint egy évezreddel korábban, az ókori Egyiptomban és Mezopotámiában is fellelhetők utalások hasonló eszmékre. A sumerek és akkádok országaiban (mai Dél-Irak) a szétszórt városállamok, függetlenségük hangoztatása mellett, elismerték etnikai összetartozásukat, különösen válságok idején. Egyik-másik városállam királya időről időre egyesítette a sumerokat, miközben Enlil, a sumer pan-

teon főistenének imádása nippuri szentélyében a vallási központot jelentette a sumer városállamok számára. Az Ur város harmadik dinasztiája alatti sumer megújulás idején, az i.e. harmadik évezred vége felé, az etnikai összetartozás erősebb érzése talált kifejeződésre egy hajdani sumer aranykor iránti nosztalgiában. A kiválasztottság tudata mégis tompított és közvetett formában jelentkezett. Az érzés a királyra mint Enlil földi képviselőjére irányult, és csakis a királyság közvetíthette az istenek és a közösség bármilyen szövetségét (Kramer, 1963: 7. fejezet; Roux, 1964: 10 fejezet).

Markánsabb volt az etnocentrizmus az ókori Egyiptomban. Ptah országa szilárd, egységes és homogénebb volt a sumerok és az akkádok országánál. Nagyobb hangsúlyt helyeztek az istenkirály isteni kiválasztottságára, különösen az Újbirodalom fáraóinak – III. Tuthmószisz, Hatshepszut és Horemheb – politikai propagandájában.⁸ Ennek megfelelően kevésbé hangsúlyozták a közösség kiválasztottságát, erkölcsi feltételekkel vagy anélkül. Ugyanakkor előtérbe került a jellegzetes egyiptomi civilizációs felsőbbrendűségi érzés az (Egyiptom) „földjén” kívül élő idegennel szemben azután, hogy a thébai fáraók kiűzték az ázsiai Hükszosz-dinasztiát a 16. században. A kiválasztottság érzése azonban ismét csak a monarchiával és az állammal együtt nőtt vagy esett vissza, habár kitartott a hellenisztikus és a római korszakig.⁹

Nem tudhatjuk biztosan, de úgy tűnik, a kiválasztott közösség egyedi teológiája az ókorban Izraelből eredt, habár e kapcsolat formái sokat köszönhettek a közel-keleti, kivált hettita modelleknek. Az izraelita hit középpontjában az állt, hogy az egyetlen Isten, a világegyetem Ura valamennyi teremtményéért munkálkodik, és kiválasztott egy népet, hogy az emberiségnek elhozza a megváltást. Isten jóindulata azonban attól függ, hogy a kiválasztottak betartják-e a részletesen kifejtett erkölcsi és rituális szabályokat. „Csak titeket választottalak magamnak e földnek minden nemzetsége közül; azért büntetek meg titeket minden gonoszságotokért.” Ámos prófétai ítélete egyértelmű.¹⁰ Későbbi próféták, az Egyiptom és Assíria közé beékelődött Izrael társadalmi és geopolitikai helyzetére reagálva, az isteni kiválasztottság erkölcsi dimenzióit mélyítették el. Isten Ábrahám-nak tett ígérete, mely szerint „megáldatnak te benned a föld minden nemzetségei”, Ézsaiás második könyvében azzá a hitté alakul át, hogy Izraelt, a szenvedő szolgát azért büntetik, hogy valamennyi népnek megváltást hozzon. Isten Izrael ellenségeit, az asszírokat és babilóniaiakat használja fel a megtisztult Izrael és ezáltal a világ megváltására; míg az Egyiptomból való kivonulás és a Sínai-hegyen kötött szövetség Isten egész emberiség megváltására irányuló tervének részét képezi.¹¹

Egy ilyen elképzelés súlyos terhet ró a kiválasztottakra. Folyamatosan megkívánják tőlük azt, hogy szoros erkölcsi normák szerint éljenek. A visszaesést szigorúan büntetik. Mindez nagy teret enged a prófétáknak, bírácoknak, bölcseknek és az erkölcs más kereszteslovagjainak abban, hogy honfitársaikat óva intsék és időről-időre újra megerősítsék a közösség megkülönböztető jellemvonásait és egyedi sorsát. Ez az Istennel kötött szoros kapcsolat, a közösségre háruló elkerülhetetlen erkölcsi követelményekkel együtt, később a zsidók fennmaradásának társadalmi és lélektani hajtóerejévé vált a hosszú szétszóródás idején.¹²

A kiválasztott néphez kapcsolódó dinasztikus és közösségi eszmék az ókori Közel-Kelet számos más népe körében is fellelhetők. Itt csak néhányat említhetek meg. A perzsa nép önnön kiválasztottságába vetett hite különféle álarckokat öltött hosszú történelmük során. A nagy Achaimenida királyok, Kúrosz és Dareiosz, korábbi birodalmaktól örökölték az uralkodó isteni kiválasztottságának eszméjét, a maguk számára pedig fenntartották a médek és perzsák jellegzetes erényeit: az igazságot, rendet és méltányosságot. Kúrosz feljegyezi, hogyan „törekedett állandóan a rendre és a (babiloni) feketefajú emberek törvény előtti egyenlőségére”, akiket Marduktól vezérelve igazott le; míg Dareiosz Behistunnál kőbe vésett feliratai azt hangsúlyozzák, hogy milyen bölcs dolog a hatalmas perzsa isten, Ahura-Mazda előírásai szerint élni, és hosszasan tárgyalják a perzsa király különleges küldetését alattvalói irányában (Dentan, 1983: 86, 89–94).

Hasonló témákkal foglalkoztak sokkal később Irán Szasszanida perzsa uralkodói. Támogatták a zoroaszter templomvallást, és a 6. században I. Khosroesz ösztönözte a régi perzsa jelképek, mítoszok és rituálék újjáélesztését. Ebből a korszakból eredeztethetjük az Uralkodók Könyvét is, amelyben az Iránt Túr'an országától megvédelmező nagy perzsa arisztokrata családok és válogatott harcosok hőstetteit jegyezték fel. Bár a zoroaszter államvallás végső soron nem forrasztotta a perzsákat egyetlen erkölcsi közösségbe, mégis hozzájárult a sajátos identitás- és sorstudat kialakulásához, amely az új perzsa kulturális reneszánsz alapját képezte (Frye, 1966: 239–61; *Cambridge History of Iran*, 1983: III/I. 3B fejezet).

Jóval később, a Szafavida-dinasztia uralkodása alatt a 16. században, a síita mohamedán hitelemek átvételével a perzsa identitás új erkölcsi dimenzióra tett szert. A mostani század a síita nemzeti-vallási közösség és küldetésstudat heves megújulásának volt tanúja – szemben a Pahlavi-dinasztia arra irányuló meddő kísérleteivel, hogy feltámasszák az ősi árja birodalmi hagyományokat (Avery, 1965; Keddie, 1981: 1–3 fejezet)

Nyugatabbra, Örményország hegyvidéki királyságában tűnt fel egyfajta kiválasztottsági mítosz, miután Szent Gergely, az ortodox keresztény

hitre térítette az országot 301-ben. A rómaiak és bizánciak évszázadokon át küzdöttek a perzsa Szasszanida uralkodókkal Örményország birtoklásáért, amely végül 451-ben a katasztrofális következményekkel járó avarai csata után elvesztette esélyét a függetlenségre, a 9. században a Bagratidák alatti rövid fellendülés ellenére. Ebből a szempontból Örményország a judeai királyságra hasonlít, amelyből uralkodói és nemesi származattá magukat. Mindkettő háborúzó birodalmak stratégiai metszéspontján állt, és mindkét népet a politikai balszerencse erkölcsi közösség kialakítására és történelmi küldetésük szellemi újraértelmezésére ösztönözte. Egyre növekvő teológiai távolságuk a bizánci ortodoxiától, különösen a dvini zsinat után (554), és az örmények büszkesége az „első keresztény nemzet” mivoltukra, megszilárdította népük kiválasztottságába és az isteni küldetésbe vetett hitüket, amelyet az örmény klerus az egész örmény diaszpórában táplált.¹³

Volt még egy keresztény birodalom, amelynek legitimációja a kiválasztottság dinasztikus mítoszában nyugodott: Aksum és utódainak etióp királysága. Az aksumita királyok kopt forrásokból vehették át monofizita kereszténységüket a 4. században, de az sok judeai vonást is megőrzött, talán a déli arab királyságok jóvoltából. Az abesszíni fennsík egymást követő etióp királyságai legitimációjukat Judea Oroszlánjának szimbolikájára és Meneliken keresztül Salamontól és Sába királynőjétől való királyi származásuk jogcímére vezették vissza. Az ún. „Salamoni” dinasztiában a 13. századtól, Keresztény Amhara uralkodásától fogva a nemesek kezdtek részt vállalni e kiválasztottság királyi mítoszában, amely kulturális élnküléshez vezetett és mozgósította a közösséget a muszlim betolakodókkal és a falasákkal* szembeni ellenállásra.¹⁴

Nem szükséges hosszan előidézni a kiválasztottság ama szívós mítoszait, amelyek időről-időre felbukkantak az arabok és királyságaik körében, kivált az iszlám hódítások és a kereszteshadjáratok idején. Az a tény, hogy az iszlám a kereszténységhez hasonlóan világvallás, nem akadályozta meg területén belüli a szűkebb vonatkozású etnikai mítoszok megjelenését. Az iszlámhoz való hűség bizonyos módon kiegészült egyfajta ügybuzgalommal. Különösen az arabok büszkeségét ösztönözte nyelvük, kultúrájuk és eredményeik, valamint, a kiválasztottság és a közös sors tudata kapcsán, melyek mind a mai napig erős hatást gyakorolnak a közel-keleti politikára.¹⁵

* Falasák: Etiópiában élő zsidó vallású népcsoport.

A kiválasztottság mítoszai Európában is hozzájárultak az etnikai közösségek fenntartásához. Az ókori Görögország találkozása a perzsa birodalommal felfokozott etnocentrizmust, erkölcsi és kulturális felsőbbrendűségi érzést eredményezett a környező „barbárokkal” szemben, sőt pánhellén ideológiát hívott életre – habár a rómaiak alapítási mítoszaival ellentétben emennek sohasem sikerült erkölcsi és politikai közösségben egyesítenie a görög városállamokat. Csak miután a római kelet átvette az ortodox kereszténységet, tett fokozatosan szert a hellenizmus erkölcsi dimenzióra. A bizánci keresztény ideál alapvetően dinasztikus és egyetemes volt; lassanként mégis egy olyan birodalom görög ajkú lakosai köré összpontosult, amelyik a 9. századra elvesztette nyugati és keleti provinciáit, és amelyik a görögöt tette a latin helyett államnyelvvé s előmozdította a klasszikus görög megújítást (Baynes és Moss, 1969: 1. fejezet). Jóval később, különösen miután 1204-ben a keresztészek kifosztották Konstantinápolyt, a védekezésbe szorult bizánci hellén lakosság még inkább meggyőződött kiválasztott helyzetéről és birodalmi missziójáról – mintha a világ sorsa az egyedül igaz keresztény tanításnak az egyetlen igazán keresztény birodalomban rögzített helyes liturgiai vizsgálatától függene (Sherrard, 1959; Armstrong, 1982: 178–81.).

Amikor végül 1453-ban a birodalom megsemmisült, ugyanez az álom lelt otthonra északabbra és táplálta a moszkovita orosz állam nyiladozó birodalmi ambícióit. Az orosz cárok országa, maradt az ortodoxia egyetlen bástyája az eretnek világban, a Harmadik Róma, amelyet az orosz ortodox egyház kiáltott ki a 16. század elején. Egyik vezetőjük, a volokalamszki kolostorbeli József szavaival: „Jámborságban ma az orosz föld minden más népet felülmúl.” Retteget Ivántól kezdve a cár megváltóalakká, „atyuskává” magasztosult választott népe számára a szent „Oroszország anyácskában”. A 19. századra a szlavofilek az igazság, a tisztaság és bölcsesség letéteményesét látták az orosz paraszti közösségben – ez a vallási elképzelés táplálta a tolsztojánus és populista eszményeket, és ez maradt fenn mind a mai napig néhány új-orosz nacionalista írásaiban.¹⁶

Hasonló mítoszok találhatók nyugatabbra is. Felbukkantak például a 8. században a frank királyságban, amely a hatalmon levő Pál pápa hasonlata szerint „Dávid új királysága”, s mely Izrael népéhez hasonló helyet foglal el. Hasonló nyelven szólt később Bonifác pápa a 13. század végén amikor azt állította: „A francia királyság különleges népét az Úr választotta ki a mennyei elrendelések véghezvitelére” – Jeanne d’Arc és sok utána jövő francia vezér harcolt azért, hogy ezt a státuszt megőrizze és a küldetést végrehajtsa.¹⁷

Hasonló elképzelésekre bukkanhatunk a korabeli Skóciában, az 1320-as Arbroath-i Kiáltvány nyelvzetében, a mind tudatosabb svájci konföderációban, 1291-től,* a legyőzött walesiek és írek körében, a huszita Csehországban, az Erzsébet-kori Angliában, a kálvinista Hollandiában, és a tengerentúlon, az amerikai kolóniákon s a katolikus Mexikóban.¹⁸

Mindezekben a példákban a választott nép mítosza hozzájárult a közösségek mozgósításához és hosszú távú fennmaradásuk biztosításához. Mivel a népmítosz olyan dramatizált mese, amely összekapcsolja a jelent a közös múlttal, és amelyben széles körben hisznek, hozzájárul ahhoz, hogy egy megkülönböztetett közösségbe vonzza a tagokat, felruházva őket „a kiválasztottak” különleges aurájával. Jelképrendszerével igyekszik egyesíteni a különböző osztályokat és régiókat, és a népi kultúrát elterjeszteni a városi központokból és értelmiségi rétegekből, akik a hagyományokat vigyázzák: ekképp egy közreműködőbb társadalmat teremt (Kirk, 1973; vö. Tudor, 1972 és Thompson, 1985).

A kiválasztott nép mítoszai erősíthetik a közösség kötődését annak történelmi területéhez. Hogyha a hazát Isten adományának tekintjük, az a kiválasztottat egy sajátos földdarabhoz kapcsolja, Csakis a szent ország és a megszentelt föld felel meg a kiválasztottaknak, és csak abban az országban nyerhetnek megváltást, ahol apáik és anyáik éltek, hőseik harcoltak és szentjeik imádkoztak. Nem kell-e visszatérnünk az ősi erényekhez és elhagyott szokásokhoz, hogy méltók legyünk ősapáinkhoz, akik e szent hegyek között és e szent folyók mellett áldozták fel életüket? S a svájciak, akik Sempach és Morgarten hősiességét idézik vissza,** akik mennybe menesztik a Szület ragyogó tisztaságáért, akik mind a mai napig újra eljátsszák Tell Vilmos drámáját, nem a kiválasztottság egyenlősítő mítoszáat alakították-e át államuk és társadalmuk alapjává, folyamatos szabadságuk és jólétük feltételévé? (Kohn, 1957; Thüerer, 1970)

Végezetül: a kiválasztott nép mítoszai terjeszkedésre és háborúra indíthatják a közösséget. Az a meggyőződés, hogy tulajdonukban van az egyedül igaz hit, a fejlettebb erkölcsiség és civilizáltság, számos misszionárius mozgalmat és imperialista hadjáratot inspirált és szentesített, melyek a „sötétségben élőkre” irányultak – akár a Kaukázusban élő konvertitákat kereső középkori örményekről, akár az igazságos *dzsihad*

* A skótok 1314-ben jelentős katonai győzelmet arattak az angolok felett, ezek után 1320-ban kikiáltották Skócia függetlenségét; 1291 augusztusában kötött szövetséget a Habsburg-grófok ellen Schwyz, Uri és Unterwalden kanton.

** A sempachi (1386) és a morgarteni (1315) csatában a svájci konföderáció csapatai nagy győzelmet arattak a Habsburgok hadserege felett.

íránt elkötelezett arabokról, vagy azokról a nyugati nemzetekről legyen szó, melyek a fehér ember „civilizációját” erőltették rá az ázsiaiakra vagy afrikaiakra.¹⁹

Az etnikai fennmaradás sémái

A modernség előtti korokban az etnikai kiválasztottság mítoszai kiterjedtek a világ nagyobb részére: Észak- és Dél-Amerikára, Dél-Ázsiára, Távol-Keletre és Afrikára, valamint Európára és a Közel-Keletre. A nép kiválasztottságába vetett hit azonban különbözőképpen fejtette ki hatását. Az etnikai fennmaradás négy mintája, négy módja között röviden különbséget tesztek, amelyek révén a mítoszok hozzájárultak a népközösségek megtartásához.

1. Az első sémát *birodalmi-dinasztikus* útnak nevezem. A kiválasztottság mítosza az uralkodóházhoz és dinasztiahoz kötődik, amelyből a közösség fő jelképeit és kultúráját igyekszik eredeztetni, és amelyhez azt mindig társítják. Így Normandiában a normann mítoszokat a papok és krónikások az uralkodó hercegek hőstettei köré fonták 913-tól, Rollotól* kezdve. A krónikások feltételezése szerint a normann közösség osztozott az uralkodóház mint regnum – közös szokásokon és származáson nyugvó királyság – különleges státusában és dicsőségében (Davis, 1976; vö. Reynolds, 1984: 8. fejezet).

A dinasztia, az ország és a nép nagyobb szabású összekapcsolódása ismétlődött meg a későbbi nyugati királyságokban: franciaországban, Angliában és Spanyolországban. A kiválasztottság mítosza mindhárom országban az uralkodóházra összpontosult, melyekben koronázással és a király felkenésének szertartásaival emelték ki a monarchia félisteni státuszát. Az évszázadok során a királyság és a nép osztozni kezdett e kiválasztotti státuszban, amint arra John of Gaunt** emlékeztet Angliáról írott dicshimnuszában: „E második Éden, félig Paradicsom”; mindaddig, amíg maguk az emberek nem váltak kiválasztottá mint a modern nemzet ál-

* Rollo (vagy Rolf, vagy Rollon, 860–932): skandináv kalandozó, a normann hercegség megalapítója.

** John of Gaunt, Duke of Lancaster (1340–1399): angol herceg. III. Edward fia.

lampolgarai.²⁰ Lengyelország példája kitűnően szemlélteti ezt az átmeneti folyamatot. A középkor és a reneszánsz idején a lengyel kiválasztottság mítosza a királysághoz és katolikus uralkodóhoz kötődött. A dinasztia hanyatlásával és az állam felbomlásával a 18. század végen a nép fokozatosan került a kollektív megváltás középpontjába. A 19. századi lengyel értelmiség egyes körei, kivált a nagy költő, Adam Mickiewicz, úgy értelmezték Lengyelország szerepét, mint a nemzetek között „szenvető Krisztusét”, aki hamarosan újra felemelkedik – mialatt a lengyel katolikus egyház kellően közel maradt a néphez ahhoz, hogy átsegítse a jelen századba. Így Lengyelország elkerülte azoknak az arisztokratikus etnikumoknak a sorsát, ahol a királyságveresége és az állam lerombolása együtt járt magának a közösségnek a pusztulásával, amint az Burgundiában vagy az ókori Asszíriában történt; Lengyelország ehelyett polgári nemzetállammá alakult át 1918 után (Halecki, 1955; Davies, 1982).

2. Az etnikai fennmaradás második mintája, a *közösségi-démotikus*, a mítosz közvetlenül a szent földjén élő néppel kapcsolja össze. Ezekben az esetekben a közösséget rendszerint leigázták, és az korábbi jogai megőrzéséért és életformájáért harcol azon az alapon, hogy e közösség tagjai az eredeti lakosok, és az ő kultúrájuk az őshonos. Ezt vallották a kelta közösségek Walesben és Írországbán. A walesiek kiválasztottság-mítosza Izrael elveszett törzseként festette le a közösséget, újkori kiválasztott népként, melynek egyik tagja, Aramatheai József* ültette át a kereszténység eredeti formáját az ókori Britanniába. A walesi nyelvvel, népköltéssel és a középkori bárdversenyekkel együtt ezek a hiedelmek táplálták az önálló walesi identitástudatot, különösen az angol hódítás és Wales bekebelezése után.²¹

A pogány és keresztény motívumok hasonló keverékét mutatta fel kiválasztottsági mítoszaiban Írország. Az ír „aranykor” felváltva helyeződött hol a tarai nagy királyok és az ősi ulsteri mondaciklus hőseinek pogány kelta korába, hol pedig az ír szerzetesi tanítás, művészet és missziós tevékenység nagy korszakába, miután Szent Patrik** keresztény hitre térítette Írországot az 5. században, különösen ez utóbbi periódus szolgált kifogyhatatlan alapanyaggal a későbbi ír kiválasztottság mítoszokhoz, amikor 18. és 19. századi irodalmárok, régészek és költők célul tűzték ki az eredeti ír közösség nemzeti feltámasztását az *insula sacra*n, a haza szent szigetén (Sheehy, 1980; Hutchinson, 1987).

* Aramatheai József: Jézus titkos követője, testének eltemetője.

** Szent Patrik: keresztény hittérítő, Írország védőszentje.

3. A harmadik minta az *emigráns-telepes* típus. A mítosz most is a néphez kötődik, de ezúttal vándorló néphez. Régi hazájukat elhagyták vagy elmenekültek onnan, és új hazájukban új közösséget kénytelenek építeni gyakran kevés figyelmet tanúsítva az őslakosok iránt. A kiválasztottak a bevándorlók és utódaik. Telepes közösség és misszió az osztályrészük. Magukkal hordozzák értékeiket, emlékeiket és hagyományaikat, akként tekintenek önmagukra, mint akikre Isten gondviselészerű sorsot mért, amely el fogja törölni a régi rendet és új társadalmat léptet életbe.

Az alaptípus ebben az esetben az Egyiptomból a Vörös tengeren át-gázoló Izrael gyermekeinek bibliai exodusa. Azoknak az angolszász törzseknek szolgált ez modell értékű sorsként, melyek a Csatornán átkelve Britanniába igyekeztek a római légiók visszavonulását követően; a tejjel-mézzel folyó Kánaánt itt Anglia áhított zöld földje helyettesíti (Howe, 1989) Sok évszázad múlva újabb, ezúttal a vallási elnyomás elől menekülő Zarándok Atyák óceáni átkelése került az új amerikai haza alapító okiratába, mely szabadságot ígért az új Jeruzsálemben.²²

4. Az utolsó, *diaszpóra-újraépítő* sémája szintén vándorló közösséghez kapcsolja a kiválasztottság mítoszáét; csak hogy ez alkalommal a vándorlás fordított: a régi hazába irányul. A közösség visszatérése ősi otthonába, amelyből elüldözték, a kollektív megváltás előfeltétele lett. A klasszikus példa a cionizmus, amely világi úton teljesíti be az ősi zsidó vallási törekvéseket. Ugyanezekkel a mintákkal találkozunk azonban az Ararát hegyére visszakiváncosuló örmények, a Hellász feltámasztása után vágyódó 18. századi szórványgörögök, az Afrikába visszatérni szándékozó libériaiak és amerikai négerok, és végül a Sztálin által a Szovjetunió távoli részeibe deportált néhány közösség esetében is. Valamennyi esetben – ahogy azt a nagy görög népnevelő, Adamantios Korais* oly világosan felismerte – a diaszpórában élő lakosság visszavezetése ősi otthonába nem pusztán a nép fizikai visszatérését jelenti, hanem az oktatáson és politikai mozgósításon keresztül annak szellemi megújulását is.²³

Az etnikumok fennmaradásának és megújulásának ez a négy sémája nem kíván kimerítő leírást adni. Mindazonáltal rávilágítanak arra, milyen fontosak a kiválasztottsághoz kapcsolódó hiedelmek az etnikai fennmaradáshoz. Megmutatják a hiedelmek különböző működési módjait is. Olykor terjeszkedésre ösztönöznek, olykor népfelkelésre, megint máskor tömegvándorlásra és tömegmozgalmakra vagy restaurációra, különböző veszélyeknek is kiteszik a közösséget: az államtól való túlzott függés ré-

* Korais, Adamantios (1748–1833): görög irodalmár, a modern görög nyelv atyja.

vén az etnikai közösség megcsontosodhat; a meghasonlás vagy asszimiláció révén a népesség instabillá és szélsőségessé válhat, és szétforgácsolódhat közösségi ereje. A népvézerek ismerik ezeket a veszélyeket. Minden egyes generációban papok, írnokok, próféták, bárdok, mandarinok, sőt nemesek óvták a népet eme veszélyektől, és a közösség bajaira adott javallataikkal tevékenyen ápolták a nép identitás- és küldetéstudatát.

Valamennyi séma feltárja az etnikai fennmaradás néhány kulcstényezőjét is. A *hadviselés* és a harcos ethosza általánosan szembevetendő a dinasztikus-birodalmi típusban. A kiválasztottak az igazság harcosai, akik megváltó-hercegeik és hithű kalifáik vezetése alatt állnak, és népük kiválasztottságát a küldetést teljesítő lovagok dárdáin és pajzsain hordozzák, mint például a magyar vagy a katalán nemesség esetében. Miként az ősi izraelitáknak a filiszteusok ellen vívott csatái, úgy olvadtak a győzelem és vereség emlékei a választott nép és harcostene szent történelmébe.²⁴

A *népfelkelés* alkotja a közösségi-démotikus típus lényegét. Az ő soruk nem egyszerűen a passzív kitartásból áll, hanem sokkal inkább az öröksége megvédelmezésére mozgósított, megtisztult nép eszményéből. A nép fiainak mozgósítása a fennmaradás *vezérmotívuma* az írek és baszkok, csehek és grúzok, kurdok és szikhek, és számos más közösség körében, amelyek saját nyelvükhöz, hagyományaikhoz, jelképeikhez és emlékeikhez fordulnak támaszért és inspirációért (Anderson, 1983: 5. fejezet; vö. Pech, 1976; Smith, 1983).

A *vándorlás* mind az emigráns, mind a diaszpóra típus meghatározó eleme. Az első esetben a migráció az ígért földjére irányul, és a gondviselés meghatározta sorssal társul, amely kirekeszti az őslakosokat és a rabszolgákat. A diaszpóra típusnál a hosszú száműzetés heves nosztalgiát, égető vágyat ébreszt egy kizárólag a választott közösség számára újra felépítendő őshaza iránt.²⁵

Az etnikai fennmaradástól a nemzeti felszabadításig

Még egy ilyen rövid áttekintés is rávilágít arra, mennyire elterjedt az írott történelem során az etnikai identitástudat mint a társadalmi és politikai szolidaritás forrása. Kialakulhattak és feloldódhattak ugyan egyes

népközösségek a századok folyamán, de az etnicitás valamennyi kontinensen a kultúra és társadalmi szerveződés visszatérő vonásának bizonyult a modernséget megelőző időkben. Hogyan boldogultak hát az etnikai közösségek a modern világban és milyen szerepet játszanak ma a kiválasztott nép mítoszai?

Csábító az a gondolat, hogy a racionalitás és anyagiasság világi érájában az olyan mítoszok, mint maga az etnicitás, divatjamúltak és irrelevánsak. Ez félrevezető és rendkívül rövidlátó nézet lenne. Nemcsak a hagyományos vallás játszik továbbra is fontos szerepet sok ember életében a jelenlegi világban; az etnikai kötődések ma ugyanolyan hatékonyak, mint a múltban bármikor, elterjedtségük és intenzitásuk csak növekedni fog.

De mi lett a kiválasztottság korábbi mítoszaival? Nem a mozgósítás kellékei-e legjobb esetben cinikus politikai eszközök, amelyekkel egy Nasszer, egy Nkrumah, egy Gandhi vagy egy de Gaulle manipulálhatja a tömegérzelmeket pártpolitikai célok érdekében? Ez itt a bökkenő! Nem véletlen, hogy e karizmatikus alakok nevei a nacionalizmus képeit idézik fel az adott országokban. Mert a modern nacionalizmus nyelvezetében és szimbolikájában ott találjuk a kiválasztott népbe vetett régi hitek jelenkori megfelelőit.

A nacionalizmust úgy lehetne definiálni, *mint egy olyan csoport autonómiájának, egységének és identitásának az elméletét, amelynek tagjai csoportjukat valóságos vagy potenciális nemzetként fogják fel.* Valamennyi népközösség jelképei és szertartásai révén legitimálja egyedi kultúráját és eltérő tapasztalatait, és azokat teszi meg a politikai élet mércéjének. A nacionalisták számára a nemzet *az állampolgárok; alkotta test, melyet összeköt a közös emlékezet és kultúra, összefüggő területet foglal el, amelyen belül egységes a gazdaság azonosak a jogok és kötelességek.* A nacionalista mitológiában mindegyik nemzetnek önálló múltja és egyedi sorsa van, amely megfelel „igazi természetének”. A hazafi szent kötelessége helyreállítani a nemzet hiteles múltját és visszaszerezni hazáját. Ez az egyetlen módja belső szabadságunk újrafelfedezésének és az „igazi énünk” felismerésének (Smith, 1971/83: 7. fejezet; 1973; Connor, 1978).

Nyilvánvaló itt Rousseau és Herder kettős befolyása, a korlátlan természethez való visszatérés és a hiteles történelem újrafelfedezése. Ahogy nyilvánvaló a kiválasztott nép premodern mítoszainak folytonossága is. A nacionalizmus szekularizálta és egyetemesítette a kiválasztott népekbe vetett régi vallásos hiedelmeket. Hajdanában a hellén közösséget Isten választotta ki, mint a konstantinápolyi papkirály vezette igaz keresztény ortodoxia edényét és eszközét. Manapság a görögök az ész és szabadság jelzőtüzeinek tarthatják magukat, a nyugati civilizáció *fons et ori-*

gójának és a demokrácia őshazájának. Ezért kell egyedüli kultúrértékeit megőrizni, ezért kell Szophoklész és Plátón nyelvét és műveltségét ápolni az egymást követő nemzedékek szívében és lelkében.²⁶

A kiválasztott nép mítoszai nemcsak alátámasztják a népeket és kultúrákat, pátenseket és jogcímeiket is biztosítanak a szent hazára. Ezért ahol többen is igényt tartanak ugyanarra a területre, számottevően megnő az etnikai konfliktusok és nacionalista háborúk valószínűsége. Minél szorosabb az adott nép és a történelmi terület közötti összefonódás, annál kirekesztőbbé válik a harcban álló közösségek nacionalizmusa, szóljunk bár a Balkánról vagy a Közel-Keletről, Indiáról vagy a Kaukázusról. A gazdasági bajok és az állami beavatkozás elmérgesíthetik ugyan az effajta antagonizmusokat, de a konfliktus gyökereit az adott térségben a hosszú távú etnikai fennmaradás alaptípusaiban és az azokat tápláló kiválasztottsági mítoszokban kell keresni. Ha mindenki kiválasztott, mi az esély a megegyezésre, milyen árat kell fizetni a békéért? Elég futó pillantást vetni a mai világra, hogy kitűnjék ezen etnikai hiedelmek továbbható ereje. A birodalmi nemzetállamok megerősítve érezték magukat legyőzhetetlen felsőbbrendűségükben a modern nacionalizmus által, és nem sokra rá befizettek bennünket a nemzeti imperializmusok nem éppen épületes látványosságára; s ezek az imperializmusok formáltak jogot az úgynevezett „primitív népek” civilizálására. A sok alávetett *etnikum* számára a nacionalizmus politikai gyógyírként jött. A bretonoktól a finnektől a kurdokig és szomálíáig minden nép arra törekedett, hogy mítoszaiba új életet leheljen, népi kultúráját politikai tartalommal töltsse meg, népét mozgósítsa és szórványtársadalmakban is megerősítette a kiválasztottság régi mítoszait és új politikai jelentéssel ruházta fel őket (Smith, 1991: 6. fejezet).

Összegzés

Ekképp a nacionalizmus, bár modern és eredetileg világi ideológia, új életet lehel az ősi mítoszokba és régi hiedelmekbe. Megerősítette a kiválasztott nép már létező mítoszait és újakat is támasztott mindenütt, ahol népcsoportok kezdtek kikristályosodni és maguknak elismerést követelni. Nem szükséges az iparosodás következményeit, a kapitalizmus szülte egyenlőtlenségeket vagy a bürokrácia hideg elnyomását, sőt a demokrá-

cia kínálta, reményeket sem sorra vennünk – mégha gyakran fontosak is – ahhoz, hogy magyarázatot találjunk az etnikai ellentétek intenzitására és a nacionalista konfliktusok gyakoriságára. Spanyolországban, Sri Lankán, Afrika szarvában, a Kaukázusban, a Balti-államokban vagy Kurdisztánban a küzdelmek formái és hevessége nagyrészt az etnikai viszonyok történetéből erednek, mégpedig az etnikai fennmaradás és meggyőződés azon alaptípusaiból, melyeket megpróbáltam nyomon követni.

E konfliktusok formáinak és intenzitásának megértéséhez meg kell ismernünk és értenünk a közösség etno-történetét, az adott etnikum tagjainak közös emlékeit és meggyőződéseit, valamint a közösség értelmiségének kulturális tevékenységét. Mindenekelőtt pedig fel kell tárnunk az etnikai mítoszok, jelképek és hagyományok folytatólagos hatását a néptudatban, és az, ahogy ezek a hatások továbbra is megszabják a bevándorlókkal, kisebbségekkel és idegenekkel szembeni attitűdöt és magatartást, még a látszólag leginkább racionális és pragmatikus társadalmakban is.

Az etnikai fennmaradás és a hozzá kötődő hiedelmek tanulmányozása hatalmas és viszonylag szűz kutatási terület. E területnek csupán egyetlen szegletét érintettem, és az etnikai fennmaradás számos lényeges feltétele közül csak egyetlenegyét tártam fel röviden. E terület kutatása elengedhetetlen, ha meg akarjuk érteni – és így talán enyhíteni is tudjuk – az itt felmerülő társadalmi és politikai problémákat. Mert azt elképzelni, hogy ezek a mélyen gyökerező problémák elintézhetők sokszor ad hoc gazdasági és politikai eszközökkel, annyi, mint a veszélyekkel nem törődve figyelmen kívül hagyni e konfliktusok mögöttes feltételeit.

Sőt mi több, azt képzelni, hogy a nacionalizmus napja leáldozóban van, annyi, mint szemet hunyni a korábbi etnikai struktúrák és meggyőzések folytatódó hatása felett, melyeket a modern nacionalizmus újjáélesztett, és amelyeket a jelenlegi világméretű erők ténylegesen terjesztenek és újraképeznek (Hobsbawm, 1990: 6. fejezet; Smith, 1990).

Mivel a modern nemzetek és a nacionalizmus oly mélyen gyökereznek a választott népek történelmében, korai lenne – még Nyugaton is – Minerva baglyát megidézni. Amikor az európai egyesülés távlatát idézik fel a nacionalizmus küszöbön álló meghaladását érzékeltetendő, emlékezzünk Sámson történetére, akinek az ereje elapadt ugyan, amikor lenyírták a haját, de utána még erősebbé vált, amikor haja ismét kinőtt. Reménykedjünk, hogy megértőbbek és előrelátóbbak leszünk a filiszteusoknál.

Szanyi Imre fordítása

Jegyzetek

1. Néhány ilyen mozgalmat próbált meg cselekvési és jelentési vonatkozási keretbe elhelyezni a nyugati világban Melucci (1989).
2. Az Egyesült Államokba bevándorolt fehér bőrű etnikumok túlélési esélyeiről szóló hatalmas szakirodalmat eredeti módon elemzi Gans (1979).
3. Az eredetmítoszok fontosságáról lásd: Schermerhorn (1970). Az *etnikai* tudat más kollektív identitásoktól – például vallás és osztály – történő elhatárolásának nehézségeiről Armstrong (1982) e téren végzett úttörő munkájának sokat köszönhetek.
4. Az *etnikumok* jellemzőinek alaposabb vizsgálatát lásd: Smith (1986: 2. fejezet); az etnikum fogalmát: Heraud (1963).
5. E kérdés összehasonlító tárgyalására csak Armstrong (1982) kísérletét ismerem. A „nemzet kialakulása folyamatának” bizonyos komparatív elemzései: Bendix (1964), Deutsch (1966) és Seton-Watson (1977).
6. Weber kifejezése: Weber (1978:III. 3. fejezet, 926.). A svájci eset: Steinberg (1976). Az „aranykor” mítoszainak tárgyalása: Smith (1974a).
7. Ez a lényege Mózes II., paphoz méltó könyvének, különösen a 30. résznek, lásd: Seltzer (1980: I, 2. fejezet).
8. E királyi propagandáról lásd: Van Seters (1983: 5. fejezet, különösen 172–81.), aki idézi Hatsepsut Közép-Egyiptomban fekvő sziklatemplomának feliratát: „Feltámasztottam azokat, akik korábban darabokra estek, amióta az ázsiaiak Avaris közepén éltek az északi országban. Ré nélkül uralkodtak...” (174.).
9. A hükszoszok kiűzetéséhez Egyiptomból i.e. 1580 körül lásd: Trigger *et al.* (1983: 149–60., 173–4.). Az isteni eredetű királyság mezopotámiai elképzeléseivel való összehasonlítás: Frankfurt (1948: 5–12., 299–312.).
10. Ámós 3, 2; de vö. az univerzalizisztikusabb szemléletmóddal Ámós 9,7-ben, amely Izraelt az etiópiaiakhoz a filiszteusokhoz és a szíriaiakhoz hasonlítja isten előtt; vö. ugyancsak Hóseás 11,1-ben, ahol Izrael mint Isten gyermeke jelenik meg.
11. Lásd például: Ézsaiás 41, 8–10; 43, 1–21; 49, 14–18; Jeremiás 2, 1–3; 4, 1–4, és 31 *passim*; Hóseás 11, 13–14. Lásd erről: Zeitlin (1984: 7–8. fejezet).
12. Lásd Klausner (1956) klasszikus tanulmányát a sidó messianizmusról; vö. R. J. Werblowski: *Messianism in Jewish History*; in Ben-Sasson és Ettinger (1971: 30–45.), és Yerushalmi (1985).
13. A keresztény Örményország korai történelméről: Lang (1980: 7–8. fejezet) ; a zsidó kapcsolatokról: Armstrong (1982: 7. fejezet). Az örmény kereszténység kifejlődéséről: Atiya (1986: 315–28.).
14. Az etióp nemzeti eposz, a *Kebra Nagast* (Királyok Dicsősége) salamoni hagyományairól: Edward Ullendorff: *The Queen of Sheba and Ethiopian tradition*. In James

- B. Pritchard (1974: 104–14.); vö. további részletekért: Ullendorff (1968), a falasákhoz és az etiópiai kereszténység zsidó elemeihez: Kessler (1985).
15. Az iszlámnak ezen arab vonatkozásairól: Carmichael (1967) és B. Lewis (1970). A modern korhoz: Sharabi (1970); a középkori iszlám identitásokhoz: Armstrong (1982: 3. fejezet).
 16. A középkori orosz hiedelmekhez: M. Cherniavsky: *Russia*. In Ranum (1975: 18–45.), és Pipes (1977. 9. fejezet). A 19. századi szlavofil ideálokról: Thaden (1964); az ortodoxok és nacionalisták – ideértve a Pamjatyot és a Vecsét is – újabb orosz megnyilvánulásairól: Dimitrij Poszpielovszkij: *The „Russian Orientation” and the Orthodox Church: from the early Slavophiles to the „Neo-Slavophiles” in the USSR*. In Ramet (1989: 81–108.).
 17. Lásd: Armstrong (1982: 152–9.) és Bloch (1961: II, 431–7.). Szent Johannáról: Warner (1983). A francia kiválasztottság mítoszának újabb kritikai elemzését – Harmadik Köztársaságbeli (és későbbi) történelmi szövegek alapján – lásd Citronnál (1988).
 18. Az Arbroath-i Kiáltvány szövegéhez és háttéréhez: Duncan (1970); a svájci hiedelmekhez: Kohn (1957). A téma általánosabb tárgyalása: Smith (1984a).
 19. A nyugat kulturális imperializmusának tiszta példáját – a franciákét Nyugat-Afrikában – lásd Lewis-nál (1965). A hasonló bár tartózkodóbb imperializmusról Kínában: Dikötter (1990).
 20. A dinasztikus kiválasztottság francia mítoszairól: Kantorowicz (1951) és Armstrong (1982: 152–9.). Az angol/brit mítoszokról: Kohn (1940), MacDougall (1982) és Mason (1985).
 21. A walesi mítoszokról: Williams (1985) és P. Morgan: *From a death to a view: the hunt for the Welsh past in the romantic period*. In Hobsbawn és Ranger (1983).
 22. Az amerikai puritánok gondviselésbe vetett hitéről: Tuveson (1968) és O’Brien (1988). Ugyanezekkel az érzelmekkel találkozunk a korai telepések Ausztráliájában, amely „valóban a tejjel-mézszel folyó Kánaán földje”, Barron Field *Geographical Memoirs of 1825* című műve szerint (idézi Smith 1960: 185.).
 23. Lásd Koraís elemzését Kedourie-nál (1971: Bevezetés). A cionizmus születéséről: Vital (1975); az örmény diaszpóra nacionalizmusáról: Nalbandian (1963) és Walker (1980); az amerikai négerrek Vissza Afrikába! Mozgalmairól, ideértve a gerveyizmust: Draper (1970).
 24. A keresztény és mohamedán harci mítoszokról: Armstrong (1982: 3. fejezet); az izraelita hiedelmekről: M. Weinfeld: *Divine intervention in war in ancient Israel and in the ancient Near East*. In Tadmor és Weinfeld (1986: 121–47.); általánosabban: Smith (1981b).
 25. A bevándorlókra jellemző nacionalizmusokról: Seton Watson (1977: 5. fejezet); vö. a bennszülöttek, amerikai indiánok és mohawk-ok jelenkori tiltakozásaival.
 26. Rousseau befolyásáról: Cohler (1970); Herderéről: Berlin (1976). A modern görög mítoszokról: Kitromilides (1979) és Carras (1983).

Hivatkozások

- ANDERSON, Benedict, 1983: *Imagined Communities: Reflection on the Origin and Spread of Nationalism*. London, Verso Books
- ARMSTRONG, John, 1982: *Nations before Nationalism*. Chapel Hill, University of North Carolina Press
- ATIYA, A. S. 1968: *A History of Eastern Christianity*. London, Methuen
- AVERY, Peter, 1965: *Modern Iran*. London, Ernest Benn
- BARON, Salo W., 1952–76: *A Social and Religious History of the Jews*. New York, Columbia University Press
- BAYNES, N. H. and MOSS, H. St. L. B. (eds.), 1969: *Byzantium: An Introduction to East Roman Civilisation*. Oxford, London and New York, Oxford University Press
- BENDIX, Reinhardt, 1964: *Nation-building and Citizenship*. New York, John Wiley
- BEN SASSON, H. and ETTINGER, S. (eds.) 1971: *Jewish Society Through the Ages*. London, Valentine, Mitchell and Co.
- BERLIN, Isaiah, 1976: *Vico and Herder*. London, Hogarth Press
- BLOCH, Marc, 1961: *Feudal Society*. London, Routledge and Kegan Paul
- BRAUDEL, Fernand, 1989: *The Identity of France*. Vol. I. London, Fontana Press
- CAMBRIDGE HISTORY OF IRAN, 1983: Vol. III, parts 1 and 2: *The Seleucid, Parthian and Sassanian Periods*. 1975: Vol. IV. *The period from the Arab Invasion to the Saljuqs*. Cambridge, Cambridge University Press
- CARMICHAEL, Joel, 1967: *The Shaping of the Arabs*. New York, Macmillan
- CARRAS, C., 1983: *3000 Years of Greek Identity – Myth or Reality?* Athen, Domus Books
- CITRON, Susanne, 1988: *Le Mythe National*. Paris, Presses Ouvriers
- COHLER, Anne, 1970: *Rousseau and Nationalism*. New York, Basic Books
- CONNOE, Walker, 1978: *A nation is a nation, is a state, is an ethnic group, is a...* Ethnic and Racial Studies, vol. 1. no. 4. 377–400.
- DAVIES, Normann, 1982: *God's Playground: A History of Poland*. Oxford, Clarendon Press.
- DAVIS, R. H., 1976: *The Normans and Their Myth*. London, Thames and Hudson
- DENTAN, Robert C. (ed.), 1983: *The Idea of History in the ancient Near East*. New Haven, American Oriental Society
- DEUTSCH, Karl, 1966: *Nationalism and Social Communication*. 2nd ed., Boston, MIT Press
- DIKÖTTER, Frank, 1990: *Group definition and the idea of „race” in modern China (1793–1949)*. Ethnic and Racial Studies, vol. 13. no. 3. 420–432.
- DRAPER, Theodore, 1972: *The Rediscovery of Black Nationalism*. London, Secker and Warburg
- DUNCAN, A. A. M., 1970: *The Nation of Scots and the Declaration of Arbroath (1320)*. London, The Historical Association
- FRANKFORT, Henri, 1948: *Kingship and the Gods*. Chicago, University of Chicago Press

- FRYE, Richard, 1966: *The Heritage of Persia*. New York, Mentor.
- FRYE, Richard, 1975: *The Golden Age of Persia*. London, Weidenfeld and Nicolson
- GANS, Herbert, 1979: *Symbolic ethnicity*. *Ethnic and Racial Studies*, vol. 2. no. 1. 1–20.
- HALECKI, Oscar, 1955: *A History of Poland*. London, J. M. Dent and Sons
- HERAUD, Guy, 1963: *L'Europe des Ethnies*. Paris, Presses d'Europe
- HOBBSBAWN, Eric and RANGER, Terence (eds.), 1983: *The Invention of Tradition*.
Cambridge, Cambridge University Press
- HOBBSBAWN, Eric, 1990: *Nation and Nationalism since 1780*. Cambridge, Cambridge
University Press
- HOROWITZ, Donald, 1985: *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley, Los Angeles and London,
University of California Press
- HOWE, Nicholas, 1989: *Migration and mythmaking in Anglo-Saxon England*. New Haven
and London, Yale University Press
- HUTCHINSON, John, 1987: *The Dynamics of Cultural Nationalism: The Gaelic Revival
and the Creation of the Irish Nation State*. London, Allen and Unwin
- KANTOROWICZ, E. H., 1951: *Pro patria mori in medieval political thought*. *American
Historical Review*, vol. 56. 472–492.
- KEDDIE, Nikki, 1981: *Roots of Revolution: An Interpretive History of Modern Iran*. New
Haven and London, Yale University Press
- KEDOURIE, Elie (ed.), 1971: *Nationalism in Asia and Africa*. London, Weinfeld and
Nicolson
- KESSLER, David, 1985: *The Falashas, the Forgotten Jews in Ethiopia*. New York, Schocken
Books
- KIRK, G. S., 1973: *Myth, its Meanings and Function in Ancient and Other Cultures*.
Cambridge, Cambridge University Press
- KITROMILIDES, Paschalis, 1979: *The dialectic of intolerance: ideological dimensions of
ethnic conflict*. *Journal of the Hellenic Diaspora*, vol. 6. no. 4. 5–30.
- KLAUSNER, Joseph, 1956: *The Messianic Idea of Israel*. London, Allen and Unwin
- KOHN, Hans, 1940: *The origins of English nationalism*. *Journal of the History of Ideas*,
vol. 1. 69–94.
- KOHN, Hans, 1957: *Nationalism and Liberty: The Swiss Example*. New York, Macmillan.
- KRAMER, Samuel N., 1963: *The Sumerians*. Chicago, University of Chicago Press
- KRAJCI, J. and VELIMSKY, V., 1981: *Ethnic and Political Nations in Europe*. London,
Croom Helm
- KUSHNER, David, 1976. *The Rise of Turkish Nationalism*. London, Frank Cass
- LANG, David M., 1980: *Armenia, Cradle and Civilisation*. London, Allen and Unwin
- LEWIS, Bernard, 1968: *The Arabs in History*. 5. kiadás, London, Hutchinson and Co.
- LEWIS, Bernard, 1970: *The Emergence of Modern Turkey*. London, Oxford University Press
- LEWIS, W. H. (ed.), 1965: *French-Speaking Africa: The Search for Identity*. New York,
Walker

- MACDOUGALL, Hugh A., 1982: *Racial Myth in English History: Trojans, Teutons and Anglo-Saxons*. Montreal/Hannover, Harvest House/University Press of New England
- MASON, R. A., 1985: *Scotching the Brut: the early history of Britain*. *History Today*, vol. 35. (January) 26–31.
- MELUCCI, Alberto, 1989: *Nomads of the Present: Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society*. London, Hutchinson Radius
- NALBANDIAN, Louise, 1963: *The Armenian Revolutionary Movement: the Development of Armenian Political Parties Through the Nineteenth Century*. Berkeley, University of California Press
- O'BRIEN, Conor Cruise, 1988: *God-land: Reflection on religion and nationalism*. Cambridge (USA), Harvard University Press
- PECH, Stanley, 1976: *The nationalist movements of the Austrian Slavs in 1848*. *Social History*, vol. 9. 336–356.
- PIPES, Richard, 1977: *Russian under the Old Regime*. London, Peregrine Books
- PRITCHARD, James B. (ed.), 1974: *Solomon and Sheba*. London, Peregrine Books
- RAMET, Pedre (ed.), 1989: *Religion and Nationalism in Soviet and East European Politics*. Durham and London, Duke University Press
- RANUM, Orest (ed.), 1975: *National Consciousness, History and Political Culture in Early-Modern Europe*. Baltimore and London, John Hopkins University Press
- REYNOLDS, Susan, 1984: *Kingdoms and Communities in western Europe, 900–1300*. Oxford, Clarendon Press
- ROUX, George, 1964: *Ancient Iraq*. Harmondsworth, penguin
- SCHERMERHORN, Richard, 1970: *Comparative Ethnic Relations*. New York, Random House
- SELTZER, Robert M., 1980: *Jewish People, Jewish Thought*. New York, Macmillan
- SETON-WATSON, Hugh, 1977: *Nations and States*. London, Macmillan
- SHARABI, Hisham, 1970: *The Arab Intellectuals and the West: The Formative Years, 1875–1914*. Baltimore and London, John Hopkins University Press
- SHEEHY, Jean, 1980: *The Rediscovery Irelands Past*. London, Thames and Hudson
- SHERRARD, Philip, 1959: *The Greek East and the Latin West, A Study in the Christian Tradition*. London, Oxford University Press
- SMITH, Anthony D., 1971/83: *Theories of Nationalism*. London, Duckworth and New York, Holmes and Meier
- SMITH, Anthony D., 1973: *Nationalism, A Trend Report and Annotated Bibliography*. *Current Sociology*, vol. 21. no. 3.
- SMITH, Anthony D., 1981: *War and ethnicity: the role of warfare in the formation, self-images and cohesion of ethnic communities*. *Ethnic and Racial Studies*, vol. 4. no. 4. 375–397.
- SMITH, Anthony D., 1984a: *National identity and myths of ethnic descent*. in *Research in Social Movements, Conflict and Change*, vol. 7. 95–130.

- SMITH, Anthony D., 1984a: *Ethnic myths and ethnic revivals*. European Journal of Sociology, vol. 25. 283–303.
- SMITH, Anthony D., 1986: *The ethnic Origins of Nations*. Oxford, Blackwell
- SMITH, Anthony D., 1988: *Social and cultural conditions of ethnic survival*. Journal of Ethnic Studies, Treatises and Documents, vol. 21. 15–26. Ljubljana
- SMITH, Anthony D., 1989: *The origins of nations*. Ethnic and Racial Studies, vol. 12. no. 3. 340–367.
- SMITH, Anthony D., 1990: *Towards a global culture? Theory, Culture and society*, vol. 7. 171–191.
- SMITH, Anthony D., 1991: *National Identity*. Harmondsworth, Penguin
- SMITH, Bernard, 1960: *European Vision and the South Pacific*. London, Oxford University Press
- STEINBERG, JONATHAN, 1976: *Why Switzerland?* Cambridge University Press
- TADMOR, Hayim and WEINFELD, Mosche (eds.), 1986: *History, Historiography and Interpretation*. Jerusalem, Magnes Press, Hebrew University
- THADEN, Edward, 1964: *Conservative Nationalism in Nineteenth Century Russia*. Seattle, University of Washington Press
- THOMPSON, Leonard, 1985: *The Political Mythology of Apartheid*. New Haven and London, Yale University Press
- THURER, Georg, 1970: *Free and Swiss*. London, Oswald Wolff
- TRIGGER, B. G., KEMP, B. J., O'CONNOR, D. and LLOYD, A. B., 1983: *Ancient Egypt, a Social History*. Cambridge, Cambridge University Press
- TUDOR, Henry, 1972: *Political Myth*. London, Pall Mall Press/Macmillan
- TUVESON, E. L., 1968: *Redeemer Nation: the Idea of America's Millennial Role*. Chicago and London, Chicago University Press
- ULLENDORF, Edward, 1968: *Ethiopia and the Bible*. Oxford University Press
- VAN DER BERGHE, Pierre, 1978: *Race and ethnicity: a sociobiological perspective*. Ethnic and Racial Studies, vol. 4. no. 4. 401–411.
- VAN DER BERGHE, Pierre, 1979: *The Ethnic Phenomenon*. New York, elsevier
- VAN SETERS, John, 1973: *In Search of History: Historiography in the Ancient World and the Origins of Biblical History*. New Haven and London, Yale University Press
- VITAL, David, 1975: *The Origins of Zionism*. Oxford, Clarendon Press
- WALKER, Christopher, 1980: *Armenia, the Survival of the Nation*. London, Routledge
- WARNER, Marina, 1983: *Joan d'Arc*. Harmondsworth, Penguin
- WEBER, Max, 1968: *Economy and Society*. 1. kötet, G. Roth and C. Wittich (eds.), New York, Bedminster Press
- Williams, Gwyn, 1985: *When Was Wales?* Harmondsworth, Penguin
- YERUSHALMI, Joseph H., 1983: *Jewish History and Jewish Memory*. Seattle and London, University of Washington Press
- ZEITLIN, Irving, 1984: *Ancient Judaism*. Cambridge, Polity Press